

**ЖІНОЧИЙ РУХ, ПОБУТ, ТРАНСФОРМАЦІЯ
ІНСТИТУТУ ШЛЮБУ І СІМ'Ї, ПРОНАТАЛІСТСЬКА
ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ (20-30-ТІ РР. ХХ СТОЛІТТЯ)**

Побутові умови та матеріальний світ визначають свідомість людини – ось головна марксистська ідея, що панувала у політико-ідеологічному дискурсі 20-30-х років ХХ століття. Тому реформа побуту і разом з нею оновлені відносини між чоловіками і жінками – як вважалося тоді – мали важливе політичне значення, й у зв'язку з цим в обговоренні, такої «приватної теми», як відносини між статями, шлюбно-сімейні питання взяли участь багато керівників партії і уряду обох статей Л. Аксельрод, І. Арманд, М. Бухарін, П. Виноградська, О. Коллонтай, Н. Крупська, А. Луначарський, Д. Рязанов, С. Смідович, Л. Троцький, Ом. Ярославський тощо. Головне, на чому сходились практично всі більшовицькі ідеологи – неприпустимість збереження колишніх форм сімейно-шлюбних відносин, «побудованих на голому економічному розрахунку», необхідність створення нового побуту, нової сім'ї, нових стосунків, заснованих на «духовній близькості» [9, с. 12].

Мета статті – показати процес реформування побуту та шлюбно-сімейних відносин; вплив партійних діячів, зокрема діяльності активісток-жінок, та тотальний контроль держави над експериментуванням 20-30-х років ХХ століття.

Стосовно реформ та дискусій цього періоду узагальнено можна виділити кілька ключових напрямів: перший напрям висвітлював заходи більшовицької влади, які були спрямовані на побут, звільнення жінок від «домашнього рабства» через створення широкої мережі громадських ясел і дитячих садків, комбінатів громадського харчування, пралень; другий напрям висвітлював політику більшовиків у сфері сімейних відносин, трансформацію інституту шлюбу та сім'ї [1, с. 31].

Одним з важливим завдань державної політики стосовно жінок політичні ідеологи вважали роботу з полегшення становища жінок у побуті. У зв'язку з чим на IV Московській

загальноміській безпартійній конференції робітниць в 1919 р. було заявлено, що: «Це домашнє господарство в більшості випадків є самою непродуктивною, самою дикою й самою тяжкою працею, яку здійснює жінка. Це праця надзвичайно дрібна, що не містить у собі нічого, що скільки-небудь сприяло б розвитку жінки». Було запропоновано шляхи виходу із цього положення: «суспільні їдальні, ясла, дитячі садки, от ті прості засоби, які насправді здатні звільнити жінку, насправді здатні зменшити й знищити її нерівність із чоловіком по її ролі в суспільному виробництві й у суспільному житті, у сфері приватного життя й, навіть, домашнього побуту» [6, с. 55].

Зазначимо, що не випадково слово «побут» входить в широке вживання в перші післяреволюційні роки, одержавши в радянській лексиці більшу багатозначність, різні смислові конотації: «сексуальне життя», «проблеми моральності» й «властиво побутові проблеми». Щодо цього показові назви публіцистичних статей і художніх творів, що публікувалися на сторінках періодики: «Вопросы морали, пола, *быта* и тов. Коллонтай» П. Виноградської, «Мораль и *быт* пролетариата в переходный период» Ом. Ярославського, «Молодежь и *быт* труда» М. Семашко й багато інші. Так, П. Виноградська у своїй критичній роботі розуміє під побутом, у першу чергу, сімейні відносини: материнство, розлучення, спільне господарство. Однак «побут» стає для неї синонімом «статі», тобто сексуальних відносин, коли виникає ряд рівнозначних понять: «...робочий *побут*, питання статі й нової сім'ї» [3]. О. Ярославський, обмовляючи, що «під побутом ми маємо на увазі суму матеріальних і культурних умов, у яких живе даний клас суспільства», часто вживає поняття «побут» як аналог інтимному життю. «Збуджує найбільшу тривогу статева розбещеність, яка є в нас у *побуті*», пише О. Ярославський [10]. «Побут визначає свідомість», – уважає радянський ідеолог А. Луначарський, розширюючи грані аналізованого нами поняття [8, с. 38].

Прийшовши до влади, більшовики підтвердили рішучість реформувати побутову сферу. У політичних дискусіях та проектах по сприянню реформ щодо соціально-побутової сфери жінок та залучення їх до політичного життя

дуже активно проявили себе І. Арманд, О. Коллонтай, Н. Крупська. Так, І. Арманд у збірнику «Комуністична партія і організація робітниць» написані роботи, що звернені безпосередньо до жінок та розкривають практичну діяльність держави й РКП(б): «Робота серед жінок пролетаріату на місцях», «Звільнення від домашнього рабства» тощо. Проблемами праці й побуту жінок займалася Н. Крупська, розглядаючи організаційні форми й методи діяльності держави щодо соціально-побутової сфери, шляхи розвитку суспільно-політичної активності жінок. О. Коллонтай, очоливши Народний комісаріат «госпрізрення», почала активно реалізовувати програму по охороні материнства й дитинства, яка передбачала створення широкої мережі громадських ясел і дитячих садків. У цілому суть висунутих О. Коллонтай ідей зводилася до необхідності створення для жінок таких умов, які давали б їм можливість поєднувати материнство, роботу з виховання нового покоління із суспільно-політичною й виробничою діяльністю [4; 5; 6, с. 56].

Деяким дисонансом пролунало опубліковане у газеті «Правда» лист «До товаришів робітницям-комуністкам» за підписом «Ганна». Автор з гіркотою констатувала: «Ми вільні політично, ми маємо всі політичні права, але ми не позбулися соціального рабства. Ми вільні економічно, ми маємо свій заробіток, але, приходячи з роботи, ми всі ті ж жінки-раби, що й жінки середньовічного господарства. Ми хватаємося за наші каструлі й казани, щоб нагодувати чоловіків і дітей, наше серце рветься, щоб задовольнити малих дітей» [2, с. 10].

Отже, як показала практика, перетворення більшовиків у побутовій сфері життєдіяльності суспільства, що об'єктивно повинні були сприяти звільненню жінок від домашнього навантаження, в реальності, через ставлення держави, господарських організацій до реформування побуту по залишковому принципу в значній мірі сповільнили процес, що в остаточному підсумку призвело до збільшення зайнятості жінок-робітниць [2; 1, с. 20].

Слід зазначити принципове неприйняття традиційного (церковного) шлюбу більшовиками, що відбилося в змісті перших нормативних актів радянської влади, що регулювали шлюбні відносини, проголосивши світський, цивільний

характер шлюбу й розлучення (Декрет Радянської влади від 18 грудня 1917 р.).

Стара форма сім'ї, що була побудована на повному підпорядкуванні дружини чоловікові, її абсолютної економічної залежності від нього, була приречена. Досягнення рівних із чоловіком прав на працю, освіту, рівної оплати за працю відкривало реальні перспективи підвищення соціальної ролі жінки. Призиваючи жінок «бути матір'ю не тільки своїй дитині, але й усім дітям», О. Коллонтай орієнтувала жінок на суспільне виховання дітей – виховувати повинна не сім'я, а держава. У багатьох дискусіях того часу материнство називалося «жіночим хрестом». Тоді думали, що жінка буде зайнята своєю професійною діяльністю, суспільною роботою й вільною любов'ю – без шлюбу, каструль і пелюшок.

Новий шлюбний закон не відміняв церковних церемоній, але позбавляв їх права легалізації шлюбного стану. Відтепер законною вважалася лише громадянська реєстрація, причому як церемонія одруження, так і процедура розлучення значно спрощувалися. Подружжю надавалися рівні права. Вперше жінка, що вступає в шлюб, могла зберігати своє прізвище, мати окреме від чоловіка місце проживання, розпоряджатися своїми доходами, а в разі розлучення в рівній мірі претендувати на сімейну власність [7, с. 162].

Наступним етапом у сімейній політиці став прийнятий у 1926 р. Кодекс законів про шлюб, сім'ю та опіку (прийнятий ВЦІК 19 листопада 1926 року та введений в дію з 1 січня 1927 року), визнав законними фактичні шлюби: таким чином, реєстрація шлюбів стала не обов'язковою. Фактично існуючі шлюби – зареєстровані чи незареєстровані – були зрівняні і надавали подружжю та народженим поза шлюбом дітям однакові права, даючи правовий захист неоформленим шлюбним відносинам.

Кодекс 1926 р. викликав неоднозначні оцінки у суспільстві: від повного неприйняття в середовищі консервативної частини населення, вірною колишнім моральним традиціям, до активної підтримки в колах студентської молоді. Негативне ставлення до шлюбу пояснювалося рядом причин, у тому числі й ідейними міркуваннями. Порівнюючи шлюб з «буржуазними

забобонами», «обивательщиною», «міщанським обрядом», молоді люди були впевнені, що він відволікає подружжя від суспільного життя, і тому відкидали його. Вільні ж статеві відносини поза цивільною реєстрацією, які ставали усе більш популярними серед населення, загрожували соціальною катастрофою, причому дискримінуємою стороною найчастіше ставали жінки: зростала кількість абортів і кинутих дітей [1].

Однак несприятлива демографічна ситуація, що склалася в країні, призвела до припинення експериментування в області шлюбно-сімейних відносин. Порушення «співвідношення статей» на користь жінок, необхідність заповнення довоєнного рівня робочої сили призвів до «закручування гайок» в області сімейно-шлюбних відносин та пропаганду «здоровішого радянського материнства» на противагу вільних відносин 1920-х років [6, с. 37].

До речі, Радянська влада і радянська ідеологія з самого початку були налаштовані пронаталістськи – на користь високої народжуваності, одухотвореної високими моральними відносинами та ідеалами. Це пояснюється тим, що менталітет суспільства базувався на багатовіковій православній культурі і розглядав материнство як «соціальну функцію» жінок, кожна з яких зобов'язана її виконувати [9, с. 12].

Аналізуючи державну політику Радянського Союзу з 1917 по 1936 рік стосовно сім'ї, дослідниця В. Голдман, у своїй роботі «Жінки, аборти та держава, 1917-1936 рр.», приходять до висновків, що за два десятиліття відбувся повний перегляд офіційного погляду на сім'ю. Період, що почався з визнання можливого «відмирання сім'ї» завершився прийняттям установки на примусове зміцнення сімейного союзу [6, с. 46].

Згодом, у 1930-ті рр. радянська влада перейшла до репресивних, командно-адміністративних методів «виховання» членів суспільства: обмежила свободу розлучень, заборонила аборти, відновила кримінальне переслідування гомосексуальності.

У монографії «Російські жінки в лабіринті рівноправності» соціолог С. Айвазова називала О. Коллонтай «визнаним теоретиком більшовиків» «у розробці нового погляду на соціальні відносини між статями», «що вигадливо

змішала» марксистські й феміністські підходи, що дозволило їй, однак, побачити соціальний характер взаємин між статями на прикладі економічних відносин чоловіків і жінок у сім'ї й суспільстві, тим часом її хвилювала «тема жіночої особистості, жіночої автономії» [6, с.46].

В 1991 році в США вийшла колективна праця «Російські жінки: пристосування, опір, трансформації», у якій були об'єднані роботи російських і американських учених, що працюють у цій області. Робота містила спеціальний розділ, присвячений жіночому питанню в контексті соціальних змін у перші роки більшовицької влади. Є. Уотерс у статті, присвяченій участі жінок у створенні нової політичної системи, дійшла висновку, що з початком Нэпа всі плани О. Коллонтай й інших прихильників емансипації жінок виявилися для нових ідеологів безперспективними й перестали реалізовуватися; дійсна емансипація жінки сильно загальмувалася, декларувана на папері рівність вилася в панування чоловіків на політичній арені, у суспільному житті, у сфері приватного життя й навіть домашнього побуту [6, с. 46].

Список використаної літератури

1. Алферова И. В. «Женский вопрос» в теории и практике большевизма (первое десятилетие советской власти. 1917-1927 гг.): автореф. дис. на соискание ученой степени д. ист. наук специальность 07.00.02 – Санкт-Петербург – 2011.– 37 с. **2. Алферова И. В.** «Не буду больше рабой своего мужа, мы должны быть равными товарищами в жизни!»: трансформация семейных отношений в российском общественном дискурсе (1917-1927гг.) // Издательство Грамота – № 4 (10) – 2011. – С. 10-15 **3. Виноградская П.** Вопросы морали, пола, быта и т. Коллонтай // Красная новь. – 1923. – № 6 (16). – С. 204-214 **4. Коллонтай А.** Избранные статьи и речи. – М.– 1972 **5. Коллонтай А.** Новая мораль и рабочий класс. М., 1918. С. 36-47 **6. Костенко Ю. А.** Женское движение в России в 1920-1930-е гг. : автореф. дис. на получение ученой степени канд. ист. наук: спец. 07.00.00 – Москва –2006. – 26 с. **7. Осипович Т.** Проблемы пола, брака и семьи и положение женщины в общественных дискуссиях сер.

1920-х гг. // *Общественные науки и современность*. – 1994. – № 1. – С. 161-171. **8. Похазникова И. С.** Молодежная проза в литературно-общественной ситуации 1920-х годов : дис. на получение ученой степени канд. филологических наук : спец. 10.01.01 – Саратов, 2007. – 176 с. **9. Пушкарев А. М.** Отношения между полами в общественных дискуссиях 1920-х гг. в России (отечественная и зарубежная историография) : автореф. дис. на получение ученой степени канд. ист. наук: спец. 07 00 09 – М., 2008 г. – 25 с. **10. Ярославский Е. М.** Мораль и быт пролетариата // *Молодая гвардия*. 1926. – № 5. – С. 138-153.

Онипченко О. І. Жіночий рух, побут, трансформація інституту шлюбу і сім'ї, пронаталістська політика держави (20-30-ті рр. ХХ століття)

У статті розкриті питання стосовно реформ та дискусій періоду 20-30-х років ХХ століття, які узагальнено можна охарактеризувати кількома ключовими напрямками: перший напрям висвітлював заходи більшовицької влади, які були спрямовані на побут, звільнення жінок від «домашнього рабства» через створення широкої мережі громадських ясел і дитячих садків, комбінатів громадського харчування, пралень; другий напрям висвітлював політику більшовиків у сфері сімейних відносин, трансформацію інституту шлюбу та сім'ї.

Однак несприятлива демографічна ситуація, що склалася в країні, призвела до припинення експериментування в області шлюбно-сімейних відносин та відбувся перехід до пронаталістської політики. Згодом, у 1930-ті рр. радянська влада перейшла до репресивних, командно-адміністративних методів «виховання» членів суспільства: обмежила свободу розлучень, заборонила аборти, відновила кримінальне переслідування гомосексуальності, заборонила комерційні видання еротики тощо.

Ключові слова: жіночий рух, побут, шлюбно-сімейні відносини, відносини між статями, статеворольова соціалізація, пронаталістська політика.

Онипченко О. И. Женское движение, быт, трансформация института брака и семьи, пронаталистская политика государства (20-30-е гг. XX ст.)

В статье раскрыты вопросы относительно реформ и дискуссий периода 20-30-х гг. XX столетия, которые можно объединить в несколько ключевых направлений: первое направление освещало меры большевистской власти, направленные на быт, освобождение женщин от «домашнего рабства» через создание широкой сети государственных яслей и детских садов, комбинатов общественного питания, прачечных; второе направление освещало политику большевиков в сфере семейных отношений, трансформацию института брака и семьи.

Однако неблагоприятная демографическая ситуация, которая сложилась в стране, привела к прекращению экспериментирования в области брачно-семейных отношений и состоялся переход к пронаталистской политике. Со временем, в 1930-е гг. советская власть перешла к репрессивным, командно-административным методам «воспитания» членов общества: ограничила свободу разводов, запретила аборты, восстановила криминальное преследование гомосексуальности, запретила коммерческие издания эротики и т.п.

Ключевые слова: женское движение, быт, брачно-семейные отношения, отношения между полами, полоролевая социализация, пронаталистская политика.

Onypchenko Oksana.

Political-ideological discourse of the 1920s was based on Marxist ideas that living conditions and material world determine human's consciousness. Therefore, the reform of housekeeping and along with it the renewed relationship between men and women – as was assumed then – was of political significance, and in this regard, the discussion of such “private topic” as the relationship between the sexes, matrimonial issues, was of interest to many leaders of the party and the government of both sexes – L. Aksel'rod, I. Armand, M. Bukharin, P. Vynohrads'ka, O. Kollontay, N. Krups'ka, A. Lunacharsky, D. Riazanov, S. Smydovych, L. Trots'ky, Om. Iaroslavsky and others.

The purpose of the article is to show the process of gender-role of youth socialization through reforming household, marital and family relationships, the impact of party leaders, ideologists of the new authorities and total control of the State over this experiment in the 1920s-1930s.

In general, a few key areas of discussion in this period can be pointed out: the first approach is “Modernization of household in a Communist way: projects and results”, which highlighted the activities of the Bolshevik authorities aimed at the liberation of women from “home slavery” through the establishment of a wide network of public kindergartens, public catering enterprises; the second approach – “From the traditional to Socialist family: discussions, regulatory acts, results” spotlighting the policy of the Bolsheviks in the sphere of family relations, transformation of marriage and family.

Key words: жіночий рух, household, family-marriage relations, relations between the sexes, gender-role socialization. пронаталистская политика